

Az emberi szellem képe a tizennyolcadik század közepén

(*Esszé a filozófia elemeiről, avagy az Emberi ismeretek alapelveiről – részlet*)³

Mintha a természet úgy rendelte volna el, hogy – idestova háromszáz éve – minden század közepe forradalmi változást hozzon az emberi szellemenben. Konstantinápoly elfoglalása révén a tizenötödik század közepén Nyugaton újjászületett a Bölcelet. A tizenhatodik század közepe a vallásban és Európa nagy részének rendszerében hozott rohamos változást: a Reformátorok új dogmái, melyeket egyesek azzal a hévvel támogattak, mások azzal a hévvel elleneztek, melyet csak Isteni érdekeinek helyes vagy helytelen értelmezése válthat ki az emberekben, a híveket és ellenfeleket egyaránt saját maguk művelésére sarkallta; e nagy indíték által támasztott versengés mindennemű ismeretet megsokszorozott, és a világosság, mely a tévedések és zavargások forgatagában született, még e vitától legtávolabb eső tárgyakra is rávetült.ⁱ Végül – a tizenhetedik század közepén – Descartes új Filozófiát teremtett, melyet először ádázan üldöztek, aztán babonás hittel fogadtak el, ám ma már arra korlátozódik, ami igaz és hasznos benne.ⁱⁱ

Hacsak kicsit is figyelmesen szemügyre vesszük a század közepét, melyben élünk, a bennünket felbolygató vagy legalábbis foglalkoztató eseményeket, erkölcsünket, alkotásainkat, még beszélgetéseinket is, gyorsan ráébredünk, hogy gondolkodásunkban több szempontból is igen figyelemreméltó változás következett be, s e változás már gyors létrejötté okán is újabbakat ígér. Az idő dönt majd arról, hogy e forradalmi változásnak – melynek előnyeit és hátrányait az utókor nálunk jobban fogja ismerni – mi lesz a célja, milyen lesz természete, s hol áll meg.

Bármely század, akár helyesen, akár helytelenül gondolkodik, ha gondolkodó kornak tartja magát, és másképp vélekedik, mint az előző száz év során tették, Filozófus századnak titulálja magát, mint ahogy gyakran bölcsnek kiáltottak ki olyan embereket, akiknek nem volt más érdemük, csupán az, hogy ellentmondtak kortársaiknak. Századunk tehát kiváltképp a Filozófia Századának nevezte el magát, több író is – meggyőződése révén, hogy e ragyogás majd reá is visszavetül – e nevet adta korának; mások pedig azért tagadták meg századuktól e dicsőséget, mert nem volt módjuk osztozni rajta.

Ha elfogultság nélkül vizsgáljuk meg ismereteink jelen állapotát, nem tagadhatjuk, hogy a Filozófia előrelépésnek indult körünkben. A természettudomány

¹ A Protestantizmus korát ezúttal a tridenti zsinattól számolom, mely 1545-ben kezdődött, és – mondhatni – kijelölte a választóvonalat katolikusok és protestánsok között. (D'Alembert jegyzete).

² Descartes filozófiája ténylegesen csak 1650-ben bekövetkezett halála után kezdett terjedni. (D'Alembert jegyzete).

³ A fordításhoz használt kiadás: D'ALEMBERT, *Essai sur les Éléments de philosophie*, texte revu par Catherine KINTZLER, Paris, Fayard, 1986, 9–12.

napról napra újabb eredményekkel gazdagszik, a Geometria határai kitágultak, ekképp fáklyával világítja meg a Fizika⁴ azon területeit, melyek leginkább kapcsolódnak hozzá; a világ valódi rendszerét megismerték, kidolgozták és tökéletesítették, ugyanaz a bölcs tudás, mely által immár bírjuk az égitestek mozgásának törvényeit, magyarázatot ad a bennünket körülvevő testekére is,⁵ a Geometriát e testek mozgására alkalmazva – vagy legalább próbára téve – felmértük és rögzítettük ily alkalmazásának előnyeit és helytelen használatát: egyszóval a Fizika egész arculata megváltozott, a Földtől a Szaturnuszig, az Ég ismeretétől a rovarok életéig. Ezáltal majdnem minden más tudomány új formát öltött, és e változásnak el kellett jönnie. Néhány elmélkedés meggyőzhet bennünket erről.

A természet tanulmányozása önmagában hidegnek és nyugodtnak tűnhet, mert az általa nyújtott megelégedés egysíkú, folytonos és megrendülést nem hozó érzés, az örömöknek pedig – ahhoz hogy élénkek lehessenek – félbe-félbe kell szakadniuk, aztán újra előtörniük. Ám a filozofálás egy új módjának feltalálása és használata, a felfedezéseket kísérő lelkesedés, a gondolatok egyfajta, a világ-egyetem látványa által kiváltott emelkedettsége, vagyis mindezek az okok a szellemekben szükségszerűen fortyogást⁶ váltottak ki, ez pedig természete által minden irányban terjedt tovább, s erővel hatott mindenre, ami csak útjába került, akár egy gátjait áttörő folyam. Az emberek figyelme csak úgy tér vissza olyan tárgyra, mellyel már hosszú ideje nem foglalkoztak, hogy – helyesen vagy helytelenül – átformálják az arról kialakult elképzeléseket. Minél lassabban rázzák le a kialakult vélemények igáját, annál inkább – amint egy ponton rést ütöttek rajta – minden más ponton támadni kívánják, mert jobban kerülnek a kellemetlen vizsgálódást, mint amennyire véleményük megváltoztatásától félnek, és amint vették a fáradságot, hogy folytassák ezt az utat, a gondolatok új rendszerére úgy tekintenek, és úgy fogadják, mint egyfajta kárpótlást munkájukért és bátorságukért. Ekképp a világi Tudományok alapelveitől kezdve a kinyilatkoztatás alapjaiig, a Metafizikától az ízlésig, a Teológusok skolasztikus vitáitól a kereskedelem kérdéseig, az Uralkodók jogaitól kezdve a nép jogaiig, a természetjogtól a Nemzetek önkényes törvényeiig, egyszóval a bennünket leginkább érintő kérdésektől a legkevésbé érdekesekekig, mindent megvitattak, mindent elemeztek, legalábbis mindent megmozgattak. A szellem e pezsgésének gyümölcseként vagy hozadékaként új fény vetült bizonyos tárgyra, több másra pedig újra sötétség borult, mint ahogy az óceán dagályának és apályának hatása a partra vet némely anyagot, míg más visszador.

Fordította: Kovács Eszter

⁴ A *physique* szó esetenként általánosságban is jelöli a természettudományokat, bár a korban a *philosophie naturelle* és *histoire naturelle* kifejezések is használatosak.

⁵ D'Alembert az *Enciklopédia* NEWTONIANISME szócikkének szerzője.

⁶ Az eredetiben *fermentation* (erjedés), amely a kémiából szinte filozófiai fogalomként került át a kor egyes írásaiba. A magyar erjedés = megromlás, savasodás negatív értelme miatt választottuk inkább a forrongás szót.

TARTALOM

Hálózatelmélet és irodalomtudomány

TANULMÁNYOK

NÉMETH ZOLTÁN: Hálózatelmélet és irodalomtudomány	173
FRANCO MORETTI: Gráfok, térképek, fák (Fordította: <i>Vásári Melinda</i>)	193
FRANCO MORETTI: Hálózatelmélet, cselekményelemzés (Fordította: <i>Kaszai Máté</i>)	216
MATTHEW KIRSCHENBAUM: Extrém beíródás: a merevlemez grammatológiája (Fordította: <i>Smid Róbert</i>)	258
JOHANNA DRUCKER: Miről értesít az (im)materialitás: a szöveg mint kód az elektronikus környezetben (Fordította: <i>Mezei Gábor</i>)	281

SZEMLE

NÉMETH ZOLTÁN: Hálózatelmélet és kánon (az afrikaans irodalomban)	302
---	-----

KÖNYVEK

FRANCO MORETTI: <i>Graphs, Maps, Trees – Abstract Modells for a Literary History</i> / NEMES Z. MÁRIÓ	313
JONATHAN GOODWIN – JOHN HOLBO (eds.): <i>Reading Graphs, Maps, Trees – Critical Responses to Franco Moretti</i> / LÁSZLÓ LAURA	314
BARABÁSI ALBERT-LÁSZLÓ: <i>A hálózat tudománya</i> / MÉSZÁROS MÁRTON	316
ALEXANDER L. GALLOWAY – EUGENE THACKER – MCKENZIE WARK: <i>Excommunication. Three Inquiries in Media and Mediation</i> / SMID RÓBERT	319
SZÉKESI DÓRA: „Minden átalakul és elmúlik”. Emberkép Diderot természetfilozófiájában / ARADI CSENGE ESZTER	321

KRÓNKA

„Az idő dönt majd arról...” 300 éve született D’Alembert / KOVÁCS ESZTER	325
--	-----